

10.33537/sobild.2019.10.1.3

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 09-12-2018
Kabul edildiği tarih: 10-01-2019
Yayınlanma tarihi: 30.01.2019

Article Info

Date submitted: 09-12-2018
Date accepted: 10-01-2019
Date published: 30.01.2019

Anahtar sözcükler

Din, Durkheim, Fenomen, Gerçeklik, Toplum.

Keywords

Religion, Durkheim, Phenomenon, Reality, Society.

ÉMILE DURKHEIM: SİSTEMATİK DİN SOSYOLOJİSİNE KATKILARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

ÉMILE DURKHEIM: AN ASSESSMENT IN TERMS OF CONTRIBUTIONS TO THE SYSTEMATIC SOCIOLOGY OF RELIGION

Ahmed Hamza ALPAY

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Doktora Programı. ahmedhamza0606@outlook.com

Mehmet Cem ŞAHİN

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD. m.cem.sahin@ankara.edu.tr

Öz

Din, bir fenomen olarak tarihin her döneminde düşünsel ve simgesel boyutta varlığını koruyarak insanları ve toplumları etkilemiştir. Sosyolojik analizde Tanrı'nın aşkınlığı insana özgü bir içkinlikle anlam kazanmaktadır. Özne ve nesne arasındaki diyalektik süreç gerçeklik düzleminde devam ettiği müddetçe dinin içsel ve dışsal yansımaları tarihin hafızasında yer tutmaya devam edecektir. Bilginin gerçekliği algı ve düşünce boyutunda tecrübe edildikçe yeni paradigmlar ve sorunsallıklar ortaya çıkmaya devam edecektir. Bu bağlamda Durkheim öğretisi, din sosyolojisinde önemli paradigmların öncülü olarak kendini konumlandırmıştır. Önemli bir düşünür olarak Durkheim, din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarla sadece kendi dönemini etkilememiş günümüze de fikirleriyle ulaşmayı başarmıştır. Bu çalışmada, Din Sosyolojisinin önemli kuramcılarından Durkheim'in düşünceleri ve toplumsal din kuramına katkıları birey-din-toplum düzleminde incelenecektir.

Abstract

Religion, as a phenomenon, has affected people and societies by preserving their presence in the intellectual and symbolic dimension at every stage of history. In sociological analysis, God's transcendence gains meaning with a human-specific intuition. As long as the dialectical process between the subject and the object continues at the level of reality, the internal and external reflections of religion will continue to take place in the memory of history. New paradigms and problems will continue to emerge as the reality of knowledge is experienced in perception and thought. In this context, the Durkheim doctrine has positioned itself as a precursor of important paradigms in sociology of religion. As an important thinker, Durkheim began to work with the work of the sociology of religion through his day-to-day ideas, which has not only influenced his era but contemporary world as well. In this study, the ideas of Durkheim, one of the important theorists of the sociology of religion, and his contributions to the social theory of religion will be examined in the individual-religion-society plane.

1. Giriş: Sosyolojik Teori ve Din Olgusu

Teori; bir olgu, süreç, kurum ya da herhangi bir birimin nasıl işlediğini açıklamaya çalışan fikirler bütünüdür. Sosyolojik teori, bir bütün olarak toplumun ya da toplumu oluşturan çeşitli unsurların hem birbirleriyle hem de toplumla ilişkileri çerçevesinde işleyiş mekanizmalarını açıklamaya yönelik bilinçli bir çabayı ifade etmektedir (Çapcıoğlu & Bodur, 2015, s.113). Toplumsal olan, “toplumun yapısındaki değişim” olarak nitelendirilebilir. Her şey bir akış ve değişim halinde ancak bir ölçüye ve yasaya bağlı olarak gerçeklik kazanır (Kılıç, 2011, s.47).

İnsanlar, tüm zamanlarda ve her yerde aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din gibi çeşitli gruplar içinde yaşamışlardır. Bu gruplar bir toplumdaki temel gruplar arasında sayılmaktadır. Bütün insanlar, çeşitli ihtiyaçlarını bu gruplar içerisinde karşılamaktadırlar. Grup, üyeleri arasında bir etkileşim olduğu sürece var olabilen toplumsal bir varlıktır. Gruba katılmak insanda mevcut olan davranış biçimleri ve değerleri daha iyi uygulayabilmek için gerçekleşmektedir (Akyüz, 2007, ss.16-17). İnsan varlığı daima geleceğe doğru yönelerek varlığını hem bilincinde hem de eylemlerinde devam ettirmektedir. Farklı bir ifade ile insan kendini tasarımlarda gerçekleştirmektedir. İnsanın bu istikbalinin temel boyutu umuttur. İnsanlar umut vasıtası ile zorlukların üstesinden gelmektedirler. Yine insanlar umut aracılığı ile aşırı ıstırap durumunda anlamlılık bulmaktadırlar (Berger, 2012, s.98).

Pek çok insan için karanlığın korkutucu yanı, bilinmeyendir. Bilinenler sınırlıdır, bilinmeyenler ise sınırsızdır (Atwood, 2014). Yargılarımız bu dünyaya ilişkindir. Şeyler; -onların bağlantıları, değişimleri ve değişim yasaları- üzerine kısmen tekil kısmen genel yargılarda bulunuruz. Doğrudan deneyin bize sunduklarını dile getiririz. Deneyin sağladığı süreçleri izleyerek, doğrudan doğruya yaşananandan –algılanandan ve anımsanandan- yaşanmamış çıkarırız. Genelleme yaparız, sonra yeniden genelleştirilmiş bilgiyi tek tek durumlara uygularız veya çözümsel düşünmeyle genel bilgilerden yeni genellemeler çıkarırız (Husserl, 2010, s.13). Sosyolojinin inceleme konusu olan sosyal davranış teorisi, pozitivist sosyoloji geleneğiyle uyumlu olan bir tanıma göre; birbirinden haberdar olan ve birlikte mensubiyet duygusuna sahip en az iki insanın davranışı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tanıma göre sosyal davranış, bir sosyal grup içindeki davranıştır. Burada çeşitli sosyal statü ve rollere sahip sosyal kişiler söz konusudur. Sosyal davranış; tipleşmiş, standartlaşmış, yapılaşmış ve kalıplaşmış bir davranıştır. Buna göre dini davranış da, bir dini grup içindeki davranış olmaktadır. Bu durumda dinin, bir grup insanın ilişkilerinin temeli olması gerektiği anlaşılmaktadır (Koby, 2015, s.51). Sivil alanlarda din; bilimin, kültürün, eğitimin, sanatın konusu olarak istendiği gibi açıkça yorumlanır, inanılır ve yaşanır (Güler, 2010, s.88).

İçinde yaşadığımız sosyal ve kültürel şartlar din anlayışımızı çoğu zaman biz farkında olmadan ve tedrici olarak değiştirmektedir. Buna mukabil bizim din anlayışımız yine biz farkında olmadan ve tedrici olarak gündelik ilişkilerimizden hayat felsefemize, hukuk anlayışımızdan ekonomi ve siyaset anlayışımıza, uluslararası ilişkilerden insan hakları anlayışımıza kadar mikro ve makro planda ferdi ve toplumsal hayatımızı değişen derecelerde etkilemektedir (Şentürk, 2017,

s.33). Dini yasallaştırma, toplum düzenini her şeyi kuşatan ve kutsal bir evren düzenine dayalı olarak açıklıyorsa, toplumsal olarak kurulu her düzenin antitezi olan düzensizliği de, kutsalın en eski hasmı olan kaosun dibi görünmeyen uçurumuna bağlı olarak açıklamaktadır. Toplumun düzenine karşı kürek çekmek demek, daima düzensizliğe saplanma tehlikesine dalmak demektir (Berger, 2015, s.103).

Teoloji, ancak doğa bilimlerindeki birliği ve sürekliliği gözler önüne serebildiği takdirde “Tanrı Bilimi” niteliğine kavuşacaktır (Özgüney, 2009, s.26). Esasen insan bilgisinin bir kısmının a priori özü dahi verili bir gerçek olarak kavranır ve bu kısmın öznel kökenini çıkarır (Schopenhauer, 2014, s.133). Bugün dünyanın dört bir yanında yükselen dini hareketler, ayrıca araştırmacıların ve gazetecilerin bu hareketler üzerine yaptığı yığınla izahat, modern dünyada dinin hiçbir şekilde ortadan kaybolmadığını açıkça göstermektedir. Dinin dirilişinin seküler siyasette ve çevre sorunlarında, eksikliği hissedilen ahlaki bir boyut getireceğini düşünenler onu iyi karşılamaktadır. Diğer bir kesimse, günlük yaşamda akıl dışılık ve hoşgörüsüzlük artışının bir belirtisi olarak gördükleri bu olguyu endişeyle izlemektedirler (Asad, 2016, s.11). Pek çok toplumsal boyut ve işlevi bulunan, fakat indirgenemeyecek olan dinin, gerçekten de en önemli toplumsal boyutlarından biri, meşruiyet kazandırmadır. Meşruiyet, subjektif veya objektif alanlarda ortaya çıkan veya var olan bir durumun gerçekliğinin verili bir bilgi vasıtasıyla fert veya toplum katında geçerliliğini, izah olunmuşluğunu ve haklılığını ifade eden bir mekanizma veya kurumdur (Luckmann, 2016, s.45).

Her din, bir biçime ve öze sahiptir (Schuon, 2016, s.32). En mükemmel sistematik mimarisini Hegel’in felsefesinde bulan içkinlik felsefesi, Tanrı kavramını korur, Tanrı’yı dünyaya yayar ve hukuk ile devletin, objektif olanın içkinliğinden doğmasına izin verir (Schmitt, 2010, s.54). Dinin toplumların bir ürünü olduğunu, daha doğru bir ifadeyle dinin toplumsal bir şey olduğunu düşünen Durkheim, dini ritüellerin, ayinlerin toplumların kolektif gerçekliklerini ifade ettiğini söylemektedir. Bu durumda din, grupları meydana getiren, onların devamlılığını sağlayan ya da onların yeniden var olmasını destekleyen bir unsurdur (Apalı, 2015, s.196). Durkheim çalışmalarında kendisinden önce gelen sosyologlardan daha fazla sosyolojinin bir bilim dalı olarak sınırlarının ne olduğu ve onun kapsamına giren olguların hangi yöntemle incelenmesi gerektiğine ağırlık vermiştir (Bayraktar, 2014, s.1).

Din olgusu, hem insanı hem de toplumsal grupları tarihin her döneminde gerçeklik düzleminde etkilemiştir. Kutsallığını koruyan din olgusu; bireysel-toplumsal davranış süreçlerinin oluşumunda ve bu süreçlerin gelenekselleştiği etki-tepki boyutunda hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak yer almaktadır. Bu çalışmada, Din Sosyolojisinin önemli kuramcılarında Durkheim'in düşünceleri ve toplumsal din kuramına katkıları esas alınacaktır. Durkheim'da toplumsal olgu ve gerçeklik, Durkheim'in din sosyolojisi metodolojisi ve Durkheim öğretisinin içkinliği, birey-din-toplum düzleminde incelenecektir.

2. Durkheim'da Toplumsal Olgu ve Gerçeklik

Toplumsal olgular insan topluluklarının ortaklaşa sezisi, duyuş, görüş, düşünüş ve davranışlarıyla ortaya çıkan anlaşma, kaynaşma ve uygunlaşmadır. Toplumsal olgu tek bir kişi tarafından yapılsa bile, o kimse bunu çevresinde hazır bulmuş ve başkalarından almıştır. Bunu yapmakla fert, çeşitli derecelerde hareket serbestliğini engelleyen bir kurala uymaktadır. Kişisel bir buluş kendiliğinden toplumsal değildir. Ancak, tekrarlanma süreciyle birlikte toplumsal bir renk almaktadır. Bunun bir sonucu olmak üzere toplumsal olaylar, genelleşmiş olgular ve birçok kimselerce paylaşılmış ortaklaşa düşünüş, duyuş ve davranışlar olarak görülmektedir (Taplamacıoğlu, 1969, s.20).

Sosyolojik olgu, yöntemsel olarak bir düşünceyi toplumsal fenomenlerin eylem kurallarına dönüştürmektedir. Toplumsal hayatı nesnel koşullara bağlayan olgular; insan davranışını, psikolojik dünyanın neden-sonuç ilişkilerinde anlamlandırmaktadır. Toplumsal olguların "şeyler" olarak ele alınması, dünyanın gerçekliklerine zihinsel çözümlene yoluyla bir nosyon oluşturmaktadır.

Topluma veya toplumsal olgulara doğal dünyadaki nesnelere ve olaylara yaklaştığımız gibi yaklaşamayız, çünkü toplumlar, ancak insanlar olarak bizim kendi eylemlerimiz içinde oluşturuldukları ve yeniden oluşturuldukları sürece var olmaktadır. Toplumsal sistemler bireyler ve gruplar arasındaki ilişki modellerini içermektedir ve kendilerini oluşturan tuğlalarla her an sürekli olarak yeniden inşa edilen binalar gibi hareket etmektedirler (Giddens, 2016, ss.19-20). Doğru algılanamayabilir, fakat kendisine ulaşılabilir de, ancak olduğu gibi görülebilir. İnsanların doğruları kayıp giden, geçici ve sürekli dönüşüm içinde olan doğrulardır. Doğru, durmadan dönüşüm içinde canlı bir şeydir ve biz ilerledikçe onun bu canlılığı daha da artmaktadır. Gerçeklik aynı zamanda hem düşünceyi, hem de nesne ve olguları kapsar. Fakat düşünceler son derece değişkendirler. Herkesi

kapsayan tek bir anlayış diye bir şey yoktur. Var olan şey, birbirinden çok değişik olan anlayışlardır. O zaman, eğer doğru tek ise, anlayışların değişik olması, insanların her zaman tek, her zaman aynı olan bu doğruyu bulmasına engel olmaktadır (Durkheim, 2016a, ss.41-42).

Gerçeklik ile gerçekliğin taklidi, hakikat ile bunun temsili arasındaki karşıtlığın çökmesiyle birlikte normal ile anormal, beklenen ile beklenmedik, sıradan ile garip, evcil ile yabancı ve biz ile yabancılar arasındaki farklılık da bulanıklaşmaktadır (Bauman, 2013, s.41). Bize gerçeğin kendisi gibi görünen şey, toplumsal hayatın malzemesinin salt psikolojik etkenlerle -bireysel bilinç halleriyle- açıklanamayacağıdır. Toplu tasarımların dile getirdiği şey, kümenin kendisini etkileyen nesnelere ilişkilerinde, kendini düşünme biçimidir. Oysa küme bireyden başka biçimde oluşmuştur ve onu etkileyen şeyler bir başka doğadandır. Aynı özneleri de, aynı nesnelere de dile getirmeyen tasarımlar aynı nedenlere bağlı olamazlar. Toplumun kendi kendisini ve onu çevreleyen dünyayı nasıl tasarladığını anlamak için, bireylerin değil, toplumun doğasını incelemek gerekmektedir (Durkheim, 2015a, s.19).

Durkheim; felsefeden bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmak, açık ve bağımsız bir kimlik kazandırmak için, sosyolojinin ilgi alanını toplumsal olguların araştırılmasıyla sınırlamıştır. Toplumsal olgu kavramı birkaç bileşenden oluşmaktadır. Ancak sosyolojiyi felsefeden ayırmada temel önemde olan, toplumsal olguların şeyler olarak alınabilecekleri fikridir. Toplumsal olguların şeyler olarak alınabilmeleri için, onların felsefi değil, aksine ampirik olarak araştırılabilmeleri gerekmektedir. Durkheim, düşüncelerin geriye yönelik felsefi olarak bilinebileceklerine, ancak şeylerin “salt zihinsel etkinliklerle kavranamayacağı”na inanmaktadır (Ritzer, 1992, s.2).

Bu doğrultuda Durkheim’in olgucu-pozitivist olduğu söylenmektedir. Durkheim; ahlaki sistemler ve değerler, toplumsal kurumlar, adetler ve popüler inanışlar gibi toplumsal olguları doğal durumunda incelemiş ve formüle etmiştir. Durkheim’a göre toplumsallaşma süreci, temel işlevi temel toplumsal değerleri iletmek olan okul aracılığıyla işlemektedir. Bundan dolayı okul, Durkheim için toplumsallaştırıcı bir aracı rolü taşımaktadır (İnal, 1991, ss.512-513).

Durkheim, ne zamanını ne de fikirlerini birbirlerinden ayrı ve birbirleriyle alakasız kategorilere ayırmıştır. O, eğitimi, toplumsal bir olgu olarak ele almaktadır. Öne sürdüğü eğitim kuramı, onun sosyolojisinin temel ögesidir. Her toplum,

kendisi için bir insan ideali oluşturur. Eğitimin odağı olan da işte bu idealdir. Her bir toplum için eğitim, toplumun, çocukların kalbinde kendi varoluşu için temel koşulları hazırladığı bir araçtır. O halde, insan arzuyu aşan iradeyi kendinde ahlakla oluşturmaktadır. İnsanı salt hislerin ötesine taşıyan dildir. Tam anlamıyla insani aklı oluşturan başlıca kavramlar ilk olarak dinde, daha sonra ise bilimde detaylandırılmıştır (Durkheim, 2016b). Ve bilim bir bireyin malı değildir. Son derece kişi-dışı, toplumsal bir şeydir. Aklın kendinde içkin bir halde, hakiki ahlaki ideal olabilecek bir ahlaki ideale sahip olduğu ve aklın bu ideali, toplumun tarihin her anında sürdürdüğü idealin karşısına çıkarabileceği ve çıkarması gerektiği kastediliyorsa, bu a priori'ci yaklaşımın bütün olgularca yalanlanan keyfi bir açıklama olduğu ortaya çıkacaktır (Durkheim, 2006, ss.27-28).

Durkheim'a göre her sosyal düzen, onu meydana getiren fertlerin dışında bağımsız olarak var olan ve kişilerin değişmelerine bakmadan devam eden bir gerçekliktir. Sosyal kurumlar birer kalıp, birer nehir yatağıdır; çocuklar ve gençler onun içinde şekillenmekte, oradan akıp gitmektedirler. Sosyal şekiller, bireyleri kendi istediği biçimde şekillendirmek için baskı ve zor kullanmaktadır. Bu baskı ve zorlama bazı konularda ve bazı dönemlerde çok sert hissedildiği gibi bazen de hemen hiç hissedilmeyecek kadar hafif kalmaktadır. Sosyal kurumların güçleri özellikle bu kurumların içinde geçerli olan kurallardan saptığımızda kendisini göstermektedir (Pehlivan, 2013, s.3).

3. Durkheim'in Din Sosyolojisi Metodolojisi

İnsan zihninin iki çeşit yetisi bilinmektedir. İlkine dahil olanlar tahayyül eden yahut kavrayan bilişsel yetiler, diğerleri ise Hobbes'un hareket ettirici adını verdiği yetilerdir. Bilişsel türdeki yetilerden biri duyumsama ve onun türevleriyken diğeri akıldır. Duyumlar ya vardır ya da var olmuştur. Bu durumda duyumların ancak geçmişe bağlı olarak nesnel değerleri bulunmaktadır. Gelecek tamamıyla şekillenmemişse, duyumlar geleceğe dair ancak tahmin yürütebilirler. Olguların hep aynı şekilde ortaya çıktığı gözlemlendiğinde de tekrar etmeleri beklenir. İnsan egemenliği farklı iki parçaya ait bir olgudur. Bu parçalardan biri doğa diğeri insan eseridir. Siyaseten sorulması gereken ilk soru toplumun bu iki parçanın hangisinden çıktığıdır. Toplumunu doğal bir üretim olarak mı görmek gerek yoksa insan sanatının bir üretimi olarak mı? (Durkheim, 2012, ss.30-31).

Durkheim, dinin tüm biçimlerinin temelde aynı olduğuna inanmaktadır. O, dini daha yakından incelemek için, daha sonraki dinlerin temel kalıbını temsil etmesi gerektiğini düşünerek, bilinen en basit ve ilkel dini incelemek istemiştir. “Les formes élémentaires de la vie religieuse / 1912” (Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri) adlı eseri Avustralya yerlilerinin dini yaşantılarıyla ilgili mevcut çalışmalara dayanmaktadır. Durkheim, tüm dini olguları, inançlar ve ayinler olarak sınıflandırmıştır. Dini inançlar kavramlardan, dini ayinler ise belli eylemlerden meydana gelmektedir. Dini inanç, her şeyi kutsal olan ve kutsal olmayan şeklinde sınıflandırır ve din kutsal olanı içermektedir. Durkheim, dini inançların ve ayinlerin anlamlarını yorumlamak istemiş ve şu sonuca ulaşmıştır: Toplum üyeleri dini bir ayine katıldıklarında, aslında topluma taparlar. Toplum, üyelerini fizik güçlerine göre kontrol etmektedir ve onların ahlaki otoriteye saygı göstermelerini sağlamaktadır. İnsanlar kendileri dışında bir veya birkaç gücün var olduğunu ve din yoluyla bu güçlere taptıklarını düşünmektedirler. Bu güçler, ahlaki bir gerçeklik olarak toplumun sembolik ifadeleri olarak karşılık bulmaktadırlar (Furseth & Repstad, 2013, s.72).

Durkheim, dinin hem bilim alanının dışına konulamayacak hem de göz ardı edilemeyecek kadar çok güçlü bir kültür formu olduğunu düşündüğü için dini fenomene oldukça radikal sosyolojik bir tanım getirmiştir: “Din, kutsal şeylerle ilgili emredilmiş ve yasaklanmış bir inançlar ve pratikler manzumesidir. Bu inanç ve pratikler, onları kabul eden kimseleri kilise denen manevi bir topluluk halinde bir araya getirir. Din fikri, kilise fikrinden ayrılamaz”. Her dinde objektif olarak gözlemi yapılabilecek unsurlar da bunlardır. Ona göre ne “ilâh”, ne “sır” ve ne de “tabiatüstü” kavramı dinin özünü anlatmak için yeterlidir. Buda ve Jainizm dini “ilâhsız” bir dindir (Kurt, 2008, s.79). Durkheim ünlü din bilimci R. Smith’in de etkisiyle kutsal-profan ayırımına önem vermiş ve kendisinden sonrakileri bu anlamda etkilemiştir. Ona göre, dini düşüncenin ayırt edici özelliği kutsal-profan ayırımında yatmaktadır (Arslan, 2013, s.9).

Dini fenomen, her zaman bilinen ve bilinmeyen evrenin, var olan ancak kökten bir biçimde bir diğerini dışlayan ve her şeyi kapsayan iki cins halinde ikili bir bölünmeyi kabul eden bir şeydir. Kutsal şeyler, yasaklarla korunan ve tecrit edilen şeylerdir; din dışı olanlar ise, yasakların uygulandığı ve kutsal olandan uzak tutulması gereken şeylerdir. Dini inançlar, kutsallığın doğasını, diğer kutsal şeylerle ya da din dışı şeylerle olan ilişkisini dile getiren tasavvurlardır (Durkheim, 2011, ss.61-62).

Durkheim için din; inançlar, uygulamalar, kutsallar ve bir kilise olmak üzere dört unsuru birleştirmektedir. İnançlar, bir toplumda toplu temsilcilik setleri; uygulamalar, bir toplumda inançları kutlamak ve güçlendirmek için çıkarılan ritüellerdir; kutsal, dini inançların yönlendirici konusudur ve kilise, dini sosyal olarak yapılandıran örgüttür. Bu dört elementten kutsal, şüphesiz Durkheim'ın din tanımında en önemli unsur olarak yer almaktadır (Orrü & Wang, 1992, ss.48-49). Ona göre dinsel olgular, idealler, semboller ve kutsallık, güç ve temsiliyet ile tanımlanmaktadır. Yaratıcı güç düşüncesi ise bir toplumun inanç ve temsiliyetinin kolektif nesnesidir. Böylece Durkheim din olgusunu, toplumun kendisine tapınması ve kutsallığın toplumsal kolektivite aracılığıyla ortaya çıkması biçiminde tanımlamaktadır. Durkheim'ın düşüncesinde toplum kavramı kutsallaştırılarak, tanrısal bir kimliğe büründürülmüştür. Hakikat, toplumsallığın ürettiği ortak bilinçte ortaya çıkan bir söylem ya da bir durumdur (Şahin, 2016, s.462).

Durkheim'ın din sosyolojisine en önemli katkısı, kolektif bilinç, "kolektif ahlaki bilinç"¹ ve sosyal bilincin doğuşunda dinin oynadığı rolü analiz etmesiyle gerçekleşmiştir. O, dinin modern yaşamda oynadığı en küçük rolün bile sınırlandırıldığına dair dönemin yaygın kanaatini paylaştığı halde, dinin gerilemesi üzerinde değil, onun değişimi üzerinde yoğunlaşmıştır. O, modern toplumların dinine "birey kültürü" adını vermiştir. Bellah'ın tanımıyla bir "sivil din teologu" olarak Durkheim, modern sanayi toplumunda karşılaştığı açgözlü bireyciliğin açtığı yaraları sarmak için sosyolojiyi kullanmıştır. Ahlakçılığına, özgeciliğe olan saf inancına ve geleneksel sosyal düşünce içerisinde kökleşmiş gibi görünen kurumlarla ilgilenmesine rağmen, Durkheim öğretisinin en temel özelliği, bütünüyle

¹ Her şeyden önce din, ahlakı doğaüstü bir güce bağlarken, otoriteyi ahlaksal buyrukların içinde sayarak bu ahlakı kolayca algılanır yaptı. Kuralın bu buyurucu niteliği, gerçekliğin içinde bir köke sahip değilken bir soyutlama gibi görünmek yerine, kuralın kendisi üstün bir istençten geliyormuş gibi kavranıldı ve kolayca açıklandı. Dine inanmış bir kimse bilincinin yüce bölümünde nasıl ki Tanrının bir yansımasını, Tanrının bir parçasını görüyorsa, biz de toplumu parçamız gibi, ortak yaşamın bir yansıması gibi görüyoruz. Dayanışma kaynağı olan her şey ahlakidir; insanı diğer insanları dikkate almaya zorlayan her şey ahlakidir; kendi egosunu tatmin etmekten başka şekilde kendi davranışını düzeltmesi için onu zorlayan her şey ahlakidir ve ahlak bu bağlar ne kadar sağlam ise o kadar muhtelif ve kuvvetlidir. Fakat birtakım kurallar da vardır ki ayrılık veya başkalkları daha da göze çarpar. Bunlar da, bütünü meslek ahlakını teşkil eden kurallardır. Bu ahlakın ayırt edici özelliği, onu ahlakın öteki bölümlerinden ayıran özellik, kamu vicdanının ona karşı gösterdiği ilgisizliktir. Bozulması kamuoyunca ilgisizlikle karşılanan ahlak kaideleri yok gibidir. Geleneksel ahlaka uyulduğunda riayet edilen toplumun gerçek doğasıdır ve hatta aynı ahlaka karşı gelindiğinde riayet edilen yine toplumun gerçek doğasıdır (bkz. Emile Durkheim, Meslek Ahlakı, Mehmet Karasan (çev.), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949, ss.9-11 & Emile Durkheim, Sosyoloji ve Felsefe, Merve Elma (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015b, ss.81-82 & Emile Durkheim, Ahlak Eğitimi, Hüsen Portakal (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2016c, ss.106-107 & Emile Durkheim, Ahlak ve Toplum, Duygu Çenesiz (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016d).

seküler² olmasıdır. Durkheim'a göre ilahiyat, "biçimi değiştirilmiş ve sembolik bir dille ifade edilmiş toplum"dan başka bir şey değildir. Durkheim'ın din analizi, dini sembollerin anlamı ya da içeriği (kutsallığı) ile dinin fonksiyonlarından biri (toplumu bütünleştirmesi) arasındaki temel bir karışıklığa dayanmaktadır. Bu karışıklık Durkheim'ın dinin bozucu ya da parçalayıcı özelliğini küçümsemesine, buna karşın sosyal dayanışmayı sağlayıcı rolünü fazlasıyla abartmasına yol açmıştır (Davis, 2004, s.298).

Durkheim'a göre din, temel dogmalarını, en ağır cezalarla korur. Dinsel topluluğun siyasal toplumlarla bir olduğu durumlarda bu cezaların, devlet adına, kimi zamanda devlet tarafından verildiğini vurgular. Toplumun dönüşümüyle, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle birlikte devlet, dinsel meşruiyetler alanından çekilir. Ancak sadece yasaklar aracılığıyla tanımlanan bir dünyadan söz etmez. Dinsel güçler ve insan arasındaki olumlu ve karşılıklı ilişkileri düzenleyen bayramlar ve kurumlar gibi mekanizmalar mevcuttur. Bunlar, topluluğun temsillerini tazelemenin, Durkheim'ın şiirsel deyişiyle "onları dinsel hayatın kaynağına batırıp gençleştirmenin" yollarıdır. Din, toplumların kendi kendilerinin bilincine varmalarının bir şeklidir. Dolayısıyla dinin, vahiy içeriğinden ziyade toplumsal içeriğiyle anlaşılması ve araştırılması anlamlıdır (Gözaydın & Gülsoy, 2010, ss.9-10).

4. Durkheim Öğretisinin İçkinliği

Durkheim'ın sosyolojisinin karakteristik bir özelliği, çok somut ve kesin bir epistemolojiye istikrarlı bir şekilde yerleşmesidir. Durkheim sosyolojisinde iki genel alan tanınmaktadır. Birincisi, sosyoloji, pozitivistlere dayanan fiziksel-doğa bilimlerine benzer bir metodoloji ile bir bilim olmalıdır. İkincisi, bu pozitivist toplum bilimi, Felsefe ve Psikoloji'ye karşıdır (Moñivas, 2007, s.19).

Durkheim'ın sosyoloji anlayışını etkileyen ve şekillendiren ana unsurların başında dışsal zorlayıcı sebepler olarak yaşadığı dönem gelmektedir. 1871 yılında Alman-Fransız savaşını kaybeden Fransa İmparatorluğu, iç sosyal ayaklanmaları çok sert bir biçimde bastırmış fakat politik ve ekonomik huzursuzluklarla dolu bir toplum içerisinde kendisini bulmuştur. Bu yenilginin izlerini yok etmenin, yine

² Onun öğretisinde, dinsel nitelikteki olayların özelliği, insana özgü olaylardan çok başkadır. Dinsel olaylar başka bir dünyayı ilgilendirirler. Birey ise, bu özelliği ile dinle bağlantısız dünyaya ilişkindir; Tanrılar dinsel dünyanın tam merkezini oluştururlar ve bu iki dünya arasında bir boşluk bulunmaktadır (bkz. Emile Durkheim, Toplumbilim Dersleri-Geleneklerin ve Hukukun Fiziki, Özer Ozankaya (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2016e, ss.74-75).

toplumu meydana getiren temel dinamikleri canlandırmak ve toplumun ruhuna ve heyecanlarına hitap edebilecek olan ahlak, din, milli marş ve ülkesi için kendisini feda etmekten çekinmeyecek vatansever nesillerin yetiştirilmesi olduğu düşüncesinin tekrar canlandırılması gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Durkheim'ın içinde bulunduğu zaman dilimi de bu toplumsal yapı ve inanç bağlamı ekseninde geliştiğinden dolayı, eserlerinde ve düşüncelerinde kendisini net bir şekilde ortaya koymuş ve çalışmalarına yön vermiştir (Becer, 2017, s.816).

Durkheim'ın amacı bilimsel bir sosyolojik kuram inşa etmektir. Durkheim'a göre bilimsel bir sosyolojik kuramın üç özelliği olmalıdır: Rasyonel olarak açık ve belirgin, deneysel olarak ispatlanabilir ve ahlaki olarak sorumluluk taşımalıdır. Doğası gereği toplumsal olan kuralları araştırmak ve bireyin eylemlerinin arkasında toplumsal olguların bulunduğunu ispatlayan ampirik deliller bulmaya çalışmıştır (Richter, 2017, ss.49-55).

Durkheim yapmış olduğu sosyolojik araştırmaları teolojik ve metafizik olarak ispat edilmeye gerek duyulmadan doğru olarak benimsenen önermeler yerine, objektif esaslara dayandırarak, kendi zamanına kadar kabul gören tarih felsefesiyle metot yönünden sosyolojiyi aynı sayan anlayışı yıkmıştır (Arabacı, 1999, s.115). Durkheim'ın görevi, olguların sosyolojik bir düzeyde özerkliğini ve indirgenemezliğini önermek ve savunmaktan ibarettir. Burada insan dışı türlerin aksine insanların ayırt edici özelliği, onların toplumsal hayatları ve temsilleri olmuştur. Durkheim, insan toplumsallığının hayvan hayatından çıkarılmasının beyhude bir arayış olacağını düşünmüştür. Ancak Durkheim, bir din teorisinin doğa bilimleri dahil bilimlere dayanması gerektiğini kabul etmektedir. Çünkü insan ve toplum, evrenle bağlantılıdır ve ondan yalnızca yüzeysel olarak soyutlanabilecektir (Paden, 2012, ss.89-90).

Durkheim terminolojisinde düzen ve denge kilit kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır. Onun başlangıç sorusu toplumların nasıl olup da dengeli ve uyumlu hale geldikleridir. İkinci soru ise toplumların nasıl geliştiği ve karmaşıklaştığıdır. Bu merak aynı zamanda modernliği yaşayan toplumu anlama ve çözümleme çabasıdır. Durkheim, toplumsal düzenin nasıl kurulduğu ve varlığını nasıl sürdürdüğünü, özellikle yoğun ve hızlı bir değişme döneminin ardından nasıl yeniden kurulduğunu, geleneksel toplumların modern toplumlara, kırsal toplulukların kitlesel sanayi-kent toplumlarına doğru evrimleşmesini, işbölümünün giderek

gelişmesi sonucunda toplumsal dayanışmanın değişime uğramasına bağlamaktadır (Kaya, 2012, s.114).

Durkheim, toplumun işbölümünün³ gelişmesiyle farklılaştığını savunmaktadır. İşbölümünün gelişmesi ise nüfus artışıyla doğru orantılıdır. İşbölümünün az olduğu toplumlarda mekanik dayanışma bulunmaktadır. İşbölümü arttığı zaman bu mekanik dayanışma organik dayanışmaya dönüşmektedir. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda bireyler homojendir. Kamuoyunun sağlam bir örneği toplum üyelerini birbirine bağlamaktadır. Topluma gelenekler hakimdir ve bireycilik görülmemektedir. İşbölümünün artması sonucunda organik dayanışma meydana gelmektedir ve toplumun bütün faaliyet alanlarında bireycilik gelişmektedir. Durkheim'a göre işbölümü imalatı artırmak için değil rekabeti artırmak için gelişmektedir. İşbölümünün fonksiyonu toplumsal dayanışmayı korumaktadır (Kongar, 1971, s.66).

Durkheim, kuralsızlık (anomi) anlamında yabancılaştırmadan ilk bahseden düşünürdür (Göktürk & Günalan, 2006, s.129). Ona göre, geleneksel toplum yapısının özelliği olan “mekanik dayanışma”dan modern toplum yapısının özelliği olan “organik dayanışma”ya geçişle birlikte iş bölümü olgusunda insan merkezli olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (Durak & İrgat, 2016, s.82). Durkheim, “Toplumsal İşbölümü Üzerine” ve “İntihar” adlı çalışmalarında, işbölümündeki verilere göre üç anomi halinden söz etmiştir: (Tükel, 2012, s.38).

1. Ekonomi dünyasındaki iflasların çoğalması,
2. Ekonomik faaliyetler içinde kabul görmeyen bir işveren - ücretli ilişkisi,
3. Bilimlerdeki aşırı parçalanma ve uzmanlaşmanın işgücüne olumsuz yansımaları.

³ Dönemin sosyoloji literatüründe, arkaik ve modern bütünleşme şekillerini karşı karşıya getiren başka ideal-tipik çalışmalar da mevcuttur. Toplumsal İşbölümü'nün yayımlanmasından birkaç yıl önce Ferdinand Tönnies, Gemeinschaft ve Gesellschaft kavramlarını ortaya koymuştur. Tönnies burada, toplulukla kurulan duygusal ilişkilerin organik bütünleşmesine dayalı Gemeinschaft ile toplulukla daha soyut yapıda ve daha rasyonel değerlendirmeler içeren ilişkilere dayanan Gesellschaft veya toplum kavramını karşı karşıya getirir. Tönnies'i okuduktan sonra, Durkheim onunla, toplum tiplerini sahip oldukları bütünleşme şekillerinin zıtlığından hareketle ikiye ayırma konusunda hemfikir olur. Bu açıdan, toplumsal işbölümü fizyolojik işbölümünden temel bir özellik farkıyla ayrılmaktadır. Organizmada her hücrenin belli bir iş payı vardır ve onu değiştiremez. Toplumda ise işler hiçbir zaman böylesine değişmez biçimde dağılmaz. Örgütlenmedeki kurucu birimlerin en katı olduğu durumda bile birey, yazgının kendisini içine koymuş olduğu birimde belli bir devinme özgürlüğüne sahiptir (bkz. Jacques Coenen-Huther, Durkheim'i Anlamak, Serra Akyüz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss.54-55 & Emile Durkheim, Toplumsal İşbölümü, Özer Ozankaya (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2014a, ss.379-383).

Sosyolojik kuramda pozitivist yaklaşıma dahil edilen ve bir pozitivist, toplumcu ve işlevci olarak yorumlanan Durkheim, bireyi tamamıyla topluma tabi kılan, toplumsalın ağır yükü altında bireyi neredeyse yok sayan bir eğilimin katı savunucusu olarak görülmektedir. Dolayısıyla daha çok anlam ve hayat tarzı kavramları etrafında şekillenen kültür sosyolojisine mesafeli ve uzak olduğu ifade edilmektedir (Alver, 2010, ss.200-201).

Durkheim'ın tüm sosyolojik çalışmalarının merkezinde modern toplumların ahlak sorunu yer almaktadır. Ona göre toplumsal sorun, temelde ahlakî bir sorundur ve modern toplumların bunalımı, ahlakî bir bunalımdır. Durkheim, bu sorun karşısında tarafsız kalmamıştır. Değişen toplumsal koşullarda hangi ahlakî ilkelerin önemli olduğunu tespit etmek, bu ilkeleri yerleştirmenin yollarını bulmak, siyasetçilere ve vatandaşlara bu ilkeleri benimsetmeye çalışmak Durkheim sosyolojisinin temel ilgisi olmuştur. Sosyolojide toplumun ahlaksal olarak yeniden inşasının kaynağını görmüş olmasıyla birlikte çalışmalarında “toplum” ve “ahlakî kontrol” eş anlamlı hale gelmiştir (Özyurt, 2007, ss.95-96).

Durkheim'ın toplumsal yönelimli kuramı; yaklaşık yüzyıl kadar önce yapılan çalışma, insanlık tarihi kadar eski olan intihar olgusuna yaklaşımda ne kadar geç kalındığının somut bir göstergesidir. Durkheim'a göre, intihar birey ile toplum arasındaki ilişki bozukluğundan, çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Topluma bağlılık oranı fazla olan kişilerde intihar olaylarının, grup özdeşleşmesi yapamamış kişilere oranla daha seyrek olduğunu, intihar oranının evlenmemiş ya da boşanmış kişilerde evli olanlardan, dindar olmayanlarda dinine bağlı kişilerden daha yüksek olduğunu açıklamıştır. Ekonomik bunalım ya da savaş yenilgisi sonrası gibi toplum değerlerinin bozulduğu dönemlerde de intihar olaylarının arttığını saptamıştır. Durkheim, bu bulgulardan kişinin özdeşleştiği toplum grubuyla olan bağlarının zayıflamasının ve grubuna yabancılaşmasının intihar olaylarında başlıca etmen olduğu sonucuna varmıştır (Harmancı, 2015, s.2).

Durkheim dört ayrı intihar⁴ türünden bahsetmektedir (Huyut, 2013, s.25).

1) Bencil (Egoist) İntihar: Bu intihar türü bireyin toplumsal çevresiyle bütünleşmemesi sonucu oluşan intiharlardır. Durkheim bu bağlamda dinsel inançları birbirleriyle karşılaştırarak Katolikler arasında intihar olaylarının çok az görüldüğünü, bunun nedeni olarak Katolik mezhebi üyelerinin topluluk yaşamıyla daha kolay bütünleştiğini belirtmiştir. Daha çok bireyciliği ön planda tutan Protestanlığın birey ve toplum arasındaki bağı gevşettiği ve bu sebeple Protestanlar arasında intihar olayının daha yüksek olduğunu söylemektedir. Durkheim'a göre benzer bir durum ulusal sıkıntılar yaşandığı zamanda da ortaya çıkmaktadır. Böyle zamanlarda toplumun bütünleşme ölçüsü artmakta, bireylerin toplumsal sorunlara etkin katılımı olduğu için intihar oranlarının düştüğü gözlemlenmektedir.

2) Elcil (Altruist) İntihar: Durkheim, aşırı toplumsal bütünleşmişliğin elcil intiharı kolaylaştırdığını belirtmektedir. Toplumun katı biçimde düzenlenen gelenek, adet ve alışkanlıkları gibi bir topluluğun buyrukları gerektirdiği zaman, bireylerin kendilerini düşünmeden öldürdüklerini belirtmektedir.

3) Kuralsızlık (Anomik) İntiharı: Durkheim, bu intihar türünün birey davranışlarında uyulacak ölçülerin bulunmamasından ileri geldiğini belirtmiştir. Bireyin davranışlarını düzenleyecek kural ya da ölçütün bulunmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Durkheim'ın ifadesiyle “bireyin ufkunun aşırı genişlemesi ya da aşırı biçimde daralması sonucu olmaktadır.” Durkheim beklenmedik zenginleşme ile boşanma durumlarını buna örnek göstermiştir.

4) Kadercil (Fatalist) İntihar: Kuralsızlık intiharının tersine bu intihar aşırı toplumsal düzenlemeden kaynaklanmaktadır. Katı ve uyulması gereken kuralların olduğu durumlarda kişiler ölümü bir kurtuluş olarak görebilirler.

⁴ Toplumdan topluma değişik oranlarda da olsa bencilliği, elciliği ve bir ölçüde de kuralsızlığı birleştirmeyen hiçbir ahlaki düşünce yoktur. Çünkü toplumsal yaşam aynı zamanda hem bireyin belli bir kişiliğe sahip olduğunu, hem toplum gerektiriyorsa ondan vazgeçmeye hazır olduğunu ve hem de bir ölçüde ilerleme düşüncelerine açık olduğunu anlatır. Bundan dolayı, insanı üç ayrı hatta çelişik yöne yönelten bu üç düşünce akımının bir arada bulunmadığı hiçbir toplum yoktur (bkz. Emile Durkheim, İntihar-Toplumbilimsel İnceleme, Özer Ozankaya (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2014b, ss.371-373).

Sonuç ve Değerlendirme

Durkheim, kariyeri boyunca başlıca üç amacın gerçekleşmesine yoğunlaşmıştır. Bunlar; (a) Sosyolojiyi ciddi ve titiz bir bilimsel disiplin olarak kurmak, (b) Toplum bilimlerinin birleştirilmesini ve birliğini sağlayıcı temelleri oluşturmak ve (c) Modern toplumlarda dinin ampirik, rasyonel ve sistematik temellerini ortaya koymak (Tiryakian, 1997, s.194). Dolayısıyla modern dönem din sosyolojisinde aslında sadece iki büyük şahsiyetin varlığından söz edilebilir: Emile Durkheim ve Max Weber. Onlar görüşlerinin teorik açıdan bütünleştirilmesi görevini başkalarına bırakarak, bu alanın temel problemlerini ve terminolojisini belirlemişlerdir. Durkheim, sadece Saint Simon ve Comte'dan değil, aynı zamanda W. Robertson Smith'in Musevilikle ilgili yazılarından ve klasiklerle ilgilenen hocası N. D. Fustel de Coulanges'ın görüşlerinden de etkilenmiştir. Durkheim'in din sosyolojisine yapmış olduğu en önemli katkı, dinin; kolektif bilinç, kolektif ahlaki bilinç ve toplumsal bilincin gelişmesindeki işlevinin analizini gerçekleştirmiş olmasıdır. Durkheim, dinin modern yaşamdaki en küçük rolünün bile sınırlandırıldığı yönündeki dönemin yaygın kanaatini paylaşıyor olmasına rağmen; dinin gerilemesi üzerinde değil, onun değişimi üzerinde odaklanmıştır ve modern toplumlardaki dini hayatı "birey kültürü" olarak kavramsallaştırmıştır (Davis, 2009, s.60).

Pozitivist ve evrimci ekole bağlı olmasına rağmen, bu ekolün varsayımlarına ciddi eleştiriler getiren Durkheim, toplumu bütün sosyal olguların temeline yerleştirmiştir. Ona göre bir sosyal olay ancak başka bir sosyal olayla açıklanabilir. Durkheim sosyolojiyi sosyal olayların bilimi olarak tasarlamıştır. Sosyologlar; sosyal olayları dışarıdan gözlemleyerek tıpkı diğer bilimlerin konularını ele alışlarındaki tavırları gibi nesnel bir yaklaşımla ele almalıdırlar. Bu bağlamda Durkheim'a göre din nasıl ki sosyal bir fenomen ise, toplum da o derecede dini bir fenomendir. Kutsal olan şeyler, toplumun birliğinin sembolleridir. Semboller, topluluğun sadece birliğinin ve bütünlüğünün ifadesi değil, aynı zamanda bu birliğin yapı taşlarıdır. Durkheim'a göre modern toplumda da dinsel tezahürler gerçekleşmektedir. Ancak modern toplumda dinin entelektüel fonksiyonları, ulusal ya da politik, ideolojik sembollerde ifadesini bulan ahlaki bütünleşme lehine, geri plana itilmiştir (Kehrer, 1992, ss.30-31). Durkheim'a göre gerçekte düşüncelerimizin içeriği gibi formu da toplumsal ve dolayısıyla dinidir. Nesnelere idrak etmek için düşüncenin kullandığı kategoriler olan zaman, mekan ve sebeplilik gibi kavramların sınırlarının oluşumunda din tanımlayıcı rol oynamaktadır. Çünkü Durkheim'a göre din;

insanın kendisine ve dünyaya yönelik düşüncelerinin ilk kaynağıdır (Günay, 2000, s.38). Durkheim'ın bu kavram analizi; modern sosyoloji literatürünün sıklıkla kullandığı kavramlardan olan, Thomas Luckmann'ın “görünmeyen din”i, Talcott Parsons'ın “dinin özelleşmesi” ve Robert Bellah'ın “sivil din”i gibi dindarlığın çeşitli şekillerini ifade eden yaygın, kurumlar üstü kullanımların da önünü açmıştır (Davis, 2009, s.60).

Durkheim “Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri” (1912) adlı ünlü yapıtında; toplumun kendi kendisini yeniden kurduğunu ve dönemsel sosyal kaynaşmaların, yoğun toplumsal etkileşim esnasında kutsal olanı kendiliğinden yeniden yarattığını ve böylelikle dinin toplumsal örgütlenmeyi, bütünleşmeyi ve dayanışmayı yeniden tesis ettiği görüşünü temellendirmiştir (Tiryakian, 1997, s.207). Durkheim'a göre ilkel dinler bize sadece dinin kurucu öğelerini belirlemek konusunda yardımcı olmakla kalmazlar, aynı zamanda onların anlamlarının açıklanmasını kolaylaştırmak bakımından da büyük avantajlar sağlamaktadırlar. Durkheim'a göre yanlış olan hiçbir din yoktur. Hepsi kendi kültürel bütünlüğü içinde tutarlıdırlar. Durkheim'ın ilkel dinlere yoğunlaşması, dinin değerini düşürmek görüşünü paylaştığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Durkheim'a göre bu dinler, diğerlerinden daha az saygıdeğer değildirler. Bunların hepsi de çeşitli topluluklarda benzer ihtiyaçlara cevap verirler, aynı işlevleri yerine getirirler ve benzer nedenlere bağlıdırlar (Tiryakian, 1997, s.209).

Topluluklarda kutsallığın bir ifadesi olarak açığa çıkan din duygusu, grup kimliğinin oluşmasındaki temel unsuru teşkil ediyor olmasından dolayıdır ki Durkheim için son derece önemli ve kayda değer bir tatmin aracıdır. Durkheim, insan bilincinin dünyayı iki kategoriye ayırdığını ifade etmektedir: Kutsal olan birimler kategorisi ve kutsal olmayan (din dışı) birimler kategorisi. Durkheim'ın “kutsal” kavramı, Weber'in “karizma” kavramını çağrıştırmaktadır. Ancak Weber'in sosyolojisinde karizma bir insana atfedilmiştir. Durkheim'a göre ise bu işlevi, totem örneğinde olduğu gibi, “simgeler” ya da “birimler” üstlenmektedir. Fakat her ikisinde de tutumlar benzer işlevlere yöneliktir. Topluluklar genel olarak kutsal olan birimlere karşı zengin anlatımları ortaya koyan tutumlar takınırlar ve onlara kendi içlerinde bir “amaç” olarak yaklaşırlar. Öte yandan kutsal olmayan birimler kategorisine karşı ise araçsal veya faydacı bir tutum takınırlar. Bu bağlamda Durkheim'a göre kutsal olmayan birimler kategorisi, insan eylemlerinin amacı değil aracıdırlar (Tiryakian, 1997, s.233).

Durkheim'in "Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri" adlı yapıtı, hem din sosyolojisi alanında kendisinden sonra gelen araştırmaların önünü açan bir çalışma, hem de dini sosyolojiye bir başlangıçtır. Modern toplum için gerekli olan dini parametreleri formüle etmeye çalışan bir sosyolojidir. Durkheim, çağdaş din sosyolojisinin önemli temsilcilerinden olan Bellah tarafından, sivil dinin teoloğu olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmadan anlaşılması gereken şudur: Durkheim birçok teologdan farklı olarak dini hayatın duygusal boyutunu küçümsememiş ve daha sonraki yıllarda bu boyutu modern toplum da dahil olmak üzere bütün toplumsal grupların temel yapısı olarak ele almıştır. Durkheim'a göre ahlak dışı veya anomik toplum, anarşiyi doğurmaktadır. Sosyolojinin modern topluma uygun olan ahlakı keşfetmek gibi ivedi bir görevi bulunmaktadır. Durkheim bu çözümlenmelerini "İntihar" araştırmasında daha da geliştirmiştir ve intihar gibi irrasyonel ve bireysel sanılan bir olgunun bile aslında başka şeylere indirgenemeyecek sosyolojik boyutları olduğunu göstermiştir. İntihar oranlarındaki farklılıklar toplumsal çevrenin ahlaki yönlerini ortaya çıkarmaktadır (Tiryakian, 1997, s.136).

Din olgusunun incelenmesinde alternatif bir yaklaşım ilk olarak Durkheim'in "Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri" adlı eseri ile ortaya konmuştur. Durkheim din tanımında "ilahi" ve "dünyevi" şeyler arasındaki farktan hareket eder. Ona göre din, kutsal şeyler, -yasaklanan şeyler- konusunda inanç ve fiil arasındaki dayanışmayı esas alan bir sistemdir. Bu inanç ve fiiller, bunlara inanan kişileri kilise adı verilen ahlaki bir topluluğun çatısı altında bir araya getirirler. Durkheim'in teorisinde dinin kolektif yanları vurgulanmış, dinsel tören ve tapınmaların işlevinin bireylere oranla toplumun moral üstünlüğünü onaylatmak ve böylece toplumsal dayanışmayı sürdürmek olduğu savunulmuştur. Durkheim'a göre klanın tanrısı ancak ve ancak klanın kendisi olabilir. Kitabının birinci bölümünde Durkheim; önceki antropologların çalışmalarını eleştirmiş ve bu çalışmaların din olgusunu sosyolojik açıdan değil psikolojik açıdan açıklamaya çalıştıklarını (bireysel duygular olarak), din gibi toplumun en önemli kurumlarından birisini bir yanılısama durumuna indirgediklerini ileri sürmüştür (Bottomore, 1984, ss.251-252).

Bununla beraber Durkheim'in teorisinin, dinin özünü açıklamaya çalışan felsefi tutumunu ve din olgusunun açıklanmasında psikolojik katkıların sınırlı olduğu yönündeki (sosyolojizm) savını bir tarafa bırakacak olursak, belirli açılardan fayda sağlayabilecek fonksiyonalist bir açıklamaya zemin oluşturduğunu ifade edebiliriz. Daha sonraki dönemlerde antropologlar Malinowski ve Radcliffe-Brown, yaptıkları etnografik araştırmalarla, dinin ilkel toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi sağlamakta ve bireysel tutum ve davranışları kontrol etmekte nasıl bir işlev

üstlendiğini açıklamışlardır. Durkheim sosyolojisinin, dini yaşayışta, inançtan çok törenlere, pratiklere ve ritüellere odaklanmış olması, antropologların dinsel gözlemlere ve açıklamalara yönelmelerini sağlamıştır. Ancak uygar toplumların incelenmesinde Durkheim'ın teorisi fazla elverişli görünmemektedir. Zira bu toplumlarda dinin birleştirici olduğu kadar bölücü, ayrıştırıcı etkilerde de bulunabildiği görülmektedir. Modern sanayi toplumlarında din, belirli bir grubun sınırları dahilinde, mensupları arasındaki dayanışmayı tesis ederken daha geniş toplumsal kesimler açısından düşünüldüğünde çeşitli gruplar arasındaki çatışmaların kaynağı olabilmektedir. Doğal olarak ortaçağ Hıristiyan toplumları, bazı İslam ülkeleri ve Hindu Hindistan'ı gibi din aracılığı ile birlik kazanmış toplumlar görülmüştür. Fakat modern sanayi toplumlarında önemli sayılabilecek dinsel ayrımlar ve çatışmalar görülmektedir. İkincisi, modern toplumlarda inançlar ve doktrinler, dinin tören ve tapınma ile ilgili yanlarından daha büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni modern toplumlarda insanların duygusallıklardan çok bazı önermelerle birleşmeleri ya da bölünmeye uğramalarıdır (Bottomore, 1984, s.252).

Durkheim'ın din sosyolojisi yaklaşımının güçlü ve zayıf yönleri, fonksiyonalizm ekolü tarafından miras alınmıştır. A. Radcliffe-Brown ve Bronislaw Malinowski gibi antropologların katkılarıyla biçimlenen fonksiyonalizm, dine; sosyal sistemin bütününe ya da psiko-biyolojik doyum ile bireyin ruhsal bütünlüğüne yaptığı katkılar temelinde yaklaşmıştır. Fonksiyonalistler tıpkı 18. yüzyıldaki septik selefleri gibi, dinin, psiko-sosyal fonksiyonları (korkuları ve kaygıları giderici fonksiyonu) hakkında oldukça spekülatif yorumlar geliştirmişlerdir. Her ne kadar örtülü teolojik yaklaşımının ortaya koyduğu totolojik anlamsızlığın, yoğun itirazlara neden olmasına karşın (ki bununla din neredeyse tamamıyla bütünleştirici fonksiyonuna indirgeniyordu) apaçık bir sosyal teori olarak değilse bile, kazanılmış bir bilgi olarak fonksiyonalizm, günümüz din sosyolojisi yaklaşımlarına bir ölçüde hâlâ nüfuz etmeye devam etmektedir (Davis, 2009, s.61).

Saint Simon ile başlayıp Comte, Le Play ve Durkheim ile devam eden Fransız sosyoloji geleneğinin ortak paydası, siyasal iktidarın sahibi olmak adına yapılan grup mücadelelerinden ve politik çekişmelerden haz etmemesiydi. Marksist sosyoloji ile karşıtlık içinde bulunan bu gelenek; sosyolojiyi, koşulları düzeltici ve istikrara kavuşturucu bir bilim haline getirmek amacını taşımaktaydı. Durkheim'a göre sosyoloji, toplumsal mutabakatı geri getirmek ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayabilmek için gerekli olan temeli bulacaktır. Bu gelenek, aynı zamanda toplumsal barışın ve adaletin temel taşı olarak ahlakın ne kadar önemli olduğunu

vurgulamıştır. Durkheim'in çalışmalarında ahlak ön planda olduğundan bazı kesimlerce onun sosyolojik yönelimi tutucu bir eğilim olarak değerlendirilmiştir. Durkheim, bilimsel temellere oturtulmuş bir ahlak anlayışını geliştirmeye çalışmaktaydı. Bu ahlak anlayışı; geleneksel Hıristiyan ahlakının, Katolik Kilisesi'nin ve III. Cumhuriyet'in meşruluğuna itiraz eden tüm sağ kanat politik hareketlerin kullandığı otoriter tutumun yerine geçecek olan bir ahlak türüdür. Durkheim'in bilimsel yaşamının nihai amacı, modern toplumun prototipi olarak, Fransa'nın toplumsal yapısına en uygun olan uygar/toplumsal bir din sağlamaktır (Tiryakian, 1997, ss.196-197).

Durkheim aynı zamanda Comte'un pozitif mirasına da sahiptir. Şurası akılda tutulmalıdır ki Comte'un pozitivizmi sadece dünyanın pozitif bilimler aracılığıyla bilişsel bir haritasının çıkarılmasından ibaret değildir. Aynı zamanda yeni bir dünya düzeninin rasyonel bilimsel temellere oturtulmuş bir evrim şeması ve aşkın varlık inancı ile tamamlanmış bir "insanlık dini"nin formüle edilmesini amaçlamaktaydı. Böylece Fransız Devrimi ve Comte'un düşünceleri, Durkheim sosyolojisinin pragmatik açıklamalar sağlamak konusundaki tasarımının gerisinde yatan düşünsel arka planı oluşturmaktaydı. Bu bağlamda sosyoloji bilimi laik fakat ahlaki toplumsal düzen için gerekli olan en uygun birleştirici gücün ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Öte yandan Durkheim'in dini olguları titizlikle incelemek için neden bu kadar enerji ve zaman harcadığını anlamak istiyorsak, bu noktada "sivil bir din" arayışının temel bir faktör olduğunu akılda tutmamız gerekmektedir (Tiryakian, 1997, s.197).

KAYNAKÇA

- Akyüz, N. (2007). *Dinin Örgütsel İklimi - Dini Gruplar*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Alver, K. (2010). Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (21), 199-210.
- Apalı, Y. (2015). Bilgi Sosyolojisi Açısından Din ve Zihniyet. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5 (1), 189-213.
- Arabacı, F. (1999). Din Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler Fransa ve Türkiye Örneği. *Dini Araştırmalar*, 1 (3), 113-142.
- Arslan, M. (2013). Modern Mekânda Kutsal Deneyimi - Kernek'te Yeniden Üretilen Kutsal, Mit ve Ritüel. *Birey ve Toplum*, 3 (6), 7-36.

- Asad, T. (2016). *Sekülerliğin Biçimleri - Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*. 2.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Atwood, M. (2014). *Başka Dünyalar - Bilimkurgu ve Hayal Gücü* (Çev. Selin Sıral). 1.Baskı, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları* (Çev. İsmail Türkmen). 2.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktar, İ. (2014). *Klasik Sosyolojide Temel Yaklaşımlar: Emile DURKHEIM. Felsefe Ders Notları 2, Klasik Sosyoloji Tarihi*, 1-2.
- Becer, F. (2017). Durkheim Sosyolojisinde Ahlak ve Yansımaları. *Ulakbilge*, 5 (12), 813-826.
- Berger, P. L. (2012). *Melekler Hakkında Söylenti - Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi* (Çev. Ali Coşkun - Nebile Özmen). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L. (2015). *Kutsal Şemsiye - Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* (Çev. Ali Coşkun). 5.Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bottomore, T. (1984). *Toplumbilim* (Çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Çapcıoğlu, İ. & Bodur, H. E. (2015). *Sosyolojik Teori ve Din. Din Sosyolojisi El Kitabı* (Edit. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu),3.Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları- Yayın No:86, 111-147.
- Davis, W. (2004). *Din Sosyolojisi* (Çev. İhsan Çapcıoğlu). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2), 291-308.
- Davis, W. (2009). *Din Sosyolojisi: Kurucular ve Temel Yaklaşımlar* (Çev. İhsan Çapcıoğlu). *Din Sosyolojisi – Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* (Edit. Bünyamin Solmaz – İhsan Çapcıoğlu), Konya: Çizgi Kitabevi, 51-72.
- Durak, N. & İrgat, M. (2016). Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlakı ve İnsan. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2 (3), 75-88.
- Durkheim, E. (1949). *Meslek Ahlakı* (Çev. Mehmet Karasan). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri (Çev. Ali Berktaş)*. 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2011). *Dini Hayatın İlk Biçimleri (Çev. Fuat Aydın)*. 2.Baskı, Ankara: Eskiyeeni Yayınları: 7.
- Durkheim, E. (2012). *Hobbes Üzerine (Çev. Melike Odabaş)*. 1.Baskı, İstanbul: Alfa Basım.
- Durkheim, E. (2014a). *Toplumsal İşbölümü (Çev. Özer Ozankaya)*. 2.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2014b). *İntihar - Toplumbilimsel İnceleme (Çev. Özer Ozankaya)*. 3.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2015a). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları (Çev. Cemal Bâli Akal)*. 4.Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Durkheim, E. (2015b). *Sosyoloji ve Felsefe (Çev. Merve Elma)*. 1.Baskı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016a). *Pragmacılık ve Toplumbilim (Çev. Özer Ozankaya)*. 1.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2016b). *Eğitim ve Sosyoloji (Çev. Pelin Ergenekon)*. 1.Baskı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016c). *Ahlak Eğitimi (Çev. Hüsen Portakal)*. 1.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2016d). *Ahlak ve Toplum (Çev. Duygu Çenesiz)*. 1.Baskı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016e). *Toplumbilim Dersleri - Geleneklerin ve Hukukun Fiziği (Çev. Özer Ozankaya)*. 1.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Furseth, I. & Repstad P. (2013). *Din Sosyolojisine Giriş - Klasik ve Çağdaş Kuramlar (Çev. İhsan Çapcıoğlu - Halil Aydınalp)*. 2.Baskı, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Giddens, A. (2016). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş (Çev. Ülgen Yıldız Battal)*. 6.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Göktürk, İ. & Günalan, M. (2006). Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 9 (11), 127-143.

Gözaydın, İ. & Ökten Gülsoy, N. (2010). Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (21), 1-15.

Güler, İ. (2010). *Politik Teoloji Yazıları*. 2.Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Günay, Ü. (2000). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Harmancı, P. (2015). Dünya'daki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1, 1-15.

Husserl, E. (2010). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders (Çev. Harun Tepe)*. 1.Baskı, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Huther, J. C. (2013). *Durkheim'i Anlamak (Çev. Serra Akyüz)*. 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetintulum Huyut, B. (2013). *Dini Yönelim, İntihar ve İntihara Yönelik Tutumlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Anabilim Dalı, Aydın.

İnal, K. (1991). Durkheim'in Eğitim Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 511-518.

Kaya, M. (2012). Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları. *Birey ve Toplum*, 2 (4), 111- 132.

Kehrer, G. (1992). *Din Sosyolojisi (Çev. Semahat Yüksel)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Kılıç, M. (2011). *Özsellik ve Olgusallık Arasında Hukuk Kavramı - St. Thomas'ın Hukuk Kuramı Örneğinde Doğal Hukuksal Bir Analiz*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Kobyay, M. (2015). Din Sosyolojisinde Dini Davranış Kuramları. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 50-63.

Kongar, E. (1971). Toplumsal Değişme. *Amme İdaresi Dergisi*, 4 (1), 63-90.

- Kurt, A. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 73-93.
- Luckmann, T. (2016). *Görünmeyen Din - Modern Toplumda Din Sorunu* (Çev. Ali Coşkun – Fuat Aydın - Osman Coşkun). 2.Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Moñivas, R. (2007). Science and Religion in the Sociology of Emile Durkheim. *European Journal of Science and Theology*, 3 (1), 17-30.
- Orrù, M. & Wang, A. (1992). Durkheim, Religion, and Buddhism. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31 (1), 47-61.
- Özgüney, T. (2009). *Pythagoras - Kadim Bilgelik*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Özyurt, C. (2007). Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5 (13), 95-121.
- Paden, W. E. (2012). Durkheim'in Din Araştırması ve Öğretisini Yeniden Değerlendirme (Çev. Abdurrahman Kurt). *Din Sosyolojisi - Kuram ve Yöntem* (Der. Peter B. Clarke) – (Çev. Edit. İhsan Çapcıoğlu), 1.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 75-98.
- Pehlivan, A. (2013). Emile Durkheim'in Hayatı ve Eserlerine Toplu Bir Bakış. *Emile Durkheim; Üçüncü Fransa Cumhuriyetinde Öğretmenlerin Eğitimcisi ve Eğitim Görüşleri* (Edit. Bahri Ata), 1.Baskı, Ankara: Pegem Akademi, 1-6.
- Richter, R. (2017). *Sosyolojik Paradigmalar* (Çev. Necmettin Doğan). 3.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ritzer, G. (1992). *Sociological Theory* (Çev. Ümit Tatlıcan). *McGraw-Hill*, Third Edition, 1-21.
- Schmitt, C. (2010). *Siyasi İlahiyat - Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* (Çev. Emre Zeybekoğlu). 3.Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2014). *Bilim ve Bilgelik* (Çev. Ahmet Aydoğan). 1.Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Schuon, F. (2016). *Dinlerde Biçim ve Öz* (Çev. Salime Leyla Gürkan). 1.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.

Şahin, M. C. (2012). *Türkiye’de Din Sosyolojisi Eğitimi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Şahin, M. C. (2016). Antropoloji ve Din: Tarihsel ve Kuramsal Temeller. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0 (2), 451-473.

Şentürk, R. (2017). *Yeni Din Sosyolojileri - Batı’da 1960 Sonrası Arayışlar*. 2.Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.

Taplamacıoğlu, M. (1969). *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*. 2.Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tiryakian, E. (1997). Emile Durkheim (Çev. Ceylan Tokluoğlu). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Haz. Mete Tunçay – Aydın Uğur), Ankara: Ayraç Yayınları.

Tükel, İ. (2012). Modern Örgütlerde Yabancılaşma ve Kafka’nın “Dönüşüm” Romanının Bu Bağlamda Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 34-50.